

10. Analytická filosofie II. – Vídeňský kruh, Carnap, Wittgenstein

Minule jsme si říkali, že analytická filosofie vznikala jako určitá filosofická revolta, především proti idealismu, na základě obratu k tehdy se rozvíjející vědě, hlavně k matematice a fyzice, přičemž klíčovým nástrojem byla logika. GF a BR studovali matematiku a položili základy matematické, symbolické logiky, snažili se přirozený jazyk analyzovat tak, aby vedle jeho gramatické struktury odhalili jeho formální strukturu, kterou zkoumali logicky. GM také analyzoval přirozený jazyk, ale „nepřekládal“ jej do formální, matematické podoby.

V linii GF a BR pokračovali někteří další filosofové, kteří byli spojeni v tzv. Vídeňském kruhu. Patřil do něj mimo jiné Rudolf Carnap, dále „RC“. Vídeňský kruh byl názorově spřízněn s tzv. Berlínským kruhem. Ústřední postavou Berlínského kruhu byl fyzik Hans Reichenbach, s nímž se 1923 RC seznámil v Erlangen. Reichenbach následně 1924 seznámil RC s dalším fyzikem, Moritzem Schlickem. Schlick působil tehdy již rok na katedře filosofie induktivních věd ve Vídni (katedra byla zřízena pro fyzika Ernsta Macha, jednoho ze zakladatelů kritického pozitivismu). „Kolem Schlicka se vytvořil kroužek badatelů, kteří se zajímali o filosofické založení věd. Na Schlickovo pozvání přijel [RC] 1926 do Vídně.“¹

Od 1922 se scházel **Vídeňský kruh** (dále „Kruh“), kromě RC a Schlicka do něj patřil sociolog Otto Neurath, matematici Hans Hahn a Kurt Gödel, a další; v kontaktu s Kruhem byl například i Albert Einstein a Ludwig Wittgenstein, s jehož filosofickým přístupem se dnes stručně seznámíme na závěr. Nejdříve se ale pokusím stručně představit filosofický přístup RC v rámci filosofické pozice Kruhu.

1929 publikovali RC, Hahn a Neurath jakési **programové prohlášení** Kruhu nazvané: **Vědecký světový názor – Vídeňský kruh**. Od 1930 pak vycházel časopis *Poznání* (*Erkenntnis*), vydávaný RC a Reichenbachem, a konaly se tzv. Kongresy za sjednocenou vědu (pořádané Kruhem), jež získaly mezinárodní uznání. „Z těchto kongresů vzešel podnět, jehož duchovním otcem byl Neurath: projekt mezinárodní encyklopedie jednotné vědy, z které vyšlo několik částí 1939 v Chicagu.“ Zánik Kruhu nicméně začal už počátkem třicátých let 20. století; 1935 odešel RC do Chicaga, 1936 byl zavražděn Schlick (jedním ze svých bývalých doktorandů); obsazení „Rakouska 1938 donutilo Neuratha“ a další „k útěku do Anglie.“

Kruh nebyl jednotným filosofickým směrem „s dogmatickými postoji. Vyznačují ho naopak různá pojetí jeho členů a stálá ochota zpochybňovat dosažené výsledky a dohody. Filosofie byla nahlížena jako úloha, kterou lze splnit stejně jako v přírodních vědách pouze plánovitou spoluprací. Důležité impulsy vycházely od Macha a francouzských teoretiků vědy“ (Poincarého a Duhema). „Všem společně bylo přesvědčení, že filosofie musí stejně jako matematika a přírodověda vyhovovat požadavkům přesnosti, pojmové jasnosti a logické přísnosti. Aby tomuto požadavku dostáli, používali všichni formální prostředky“ vytvořené GF a BR.²

Cílem Kruhu bylo šířit „vědecký světový názor“ a potírat metafyziku. Pro filosofický přístup členů Kruhu se vžilo označení: logický pozitivismus (či logický empirismus, od konce 30. let 20. stol. označení požadované Herbertem Feigllem) nebo (zjednodušeně) **novopozitivismus**. Jakousi „biblí“ se pro ně stal Wittgensteinův *Tractatus logico-philosophicus*. Hned v úvodu jejich programového prohlášení se píše (1929): „Vědecký světový názor nezná žádné neřešitelné záhady. Vyjasňování tradičních filosofických problémů vede k tomu, že budou částečně odhaleny jako problémy zdánlivé a částečně přeměněny v problémy empirické, a tím budou podřízeny soudu empirických věd.“ Takový světónázor má dvě hlavní charakteristiky:

- 1) „je **empiristický** a **pozitivistický**: existuje jedině zkušenostní poznání, které spočívá na bezprostředně daném“;
- 2) se tento světónázor „vyznačuje používáním určité metody, totiž **logické analýzy**... Protože smysl každého výroku vědy musí být možné vyjádřit prostřednictvím převedení na výrok o daném, musí být i smysl každého pojmu, ať už patří k jakémukoli odvětví vědy, možné vyjádřit prostřednictvím

¹ Coreth, Ehlen, Haefner, Ricken, F20S, 181.

² Viz tamtéž, 182, více 183.

postupného převedení na jiné pojmy, až po pojmy nejnižší úrovně, které se přímo vztahují k danému.“

Jestliže jsou všechny filosofické problémy buď převoditelné na problémy empirické, tj. na problémy speciálních věd, anebo pouze zdánlivé (beze smyslu, srov. DFIS_3, 3)), pak vlastně **nemůže existovat žádná filosofie, jen logická analýza výroků speciálních věd**. Autoři programového prohlášení Kruhu to stvrzují: „Neexistuje žádná filosofie jako podkladová nebo univerzální věda vedle nebo nad různými oblastmi jednotlivých zkušenostních věd; neexistuje žádná cesta k věčnému poznání mimo cesty zkušenosti; neexistuje žádná říše idejí, která by stála nad nebo poza zkušeností. Přesto všechno zůstává práce ‚filosofických‘ či ‚základových‘ zkoumání ve smyslu vědeckého světového názoru důležitá. Logické vyjasnění pojmů, vět a metod osvobozuje od brzdících předpokladů.“³

Kritika novopozitivismu podle JB: V „novopozitivismu jsou dvě kritéria [verifikace/ověřitelnosti]. Jedno se zakládá na smyslové zkušenosti, druhé na redukci dané věty na jinou, smyslově ověřitelnou. Všechny obecné věty jsou ověřitelné jen tímto druhým způsobem. Americký novopozitivist [Herbert] Feigl napsal hned po válce článek, ve kterém dokázal, že to vede k absurdním závěrům.“ JB uvádí tento příklad: Mějme větu „Absolutno je modré.“ Jde o typicky metafyzickou větu, která je podle novopozitivistů beze smyslu. Vytvořme logický součin „Absolutno je modré a tento strom kvete.“ Ze součinu lze dedukovat závěr: „Na tomto stromě jsou květy.“ Tento závěr lze smyslově ověřit, tj. je smysluplný. Nicméně podle novopozitivistických kritérií je smysluplný i součin „Absolutno je modré a tento strom kvete.“ A podle elementárních logických zákonů lze vyvodit, že jestliže je smysluplný tento součin, je smysluplný i jeho člen – výrok „Absolutno je modré.“⁴

Kritika empirismu (obecně): Empirikové tvrdí: Existuje jediné zkušenostní poznání. Je to pravda? Aby to mohla být v rámci empirismu pravda, musí empirikové předpokládat základní axiom: Zkušenostní poznání je pravdivé. Lze ale tento axiom dokázat jen zkušenostním poznáním? Vyplývá snad ze zkušenostního poznání, že existuje jen a pouze zkušenostní poznání?

³ Peregrin, J., Kapitoly z analytické filosofie, 95-101; pro zjednodušení jsou jen citáty z programového prohlášení uváděny v dvojitéch uvozovkách.

⁴ Bocheňski, MLV, 163. Srov. dále JB kritiku novopozitivismu DFIS_3, pozn. 16. JB také říká, že s novopozitivisty sdílí zásadu „věta, pro kterou neznáme metodu verifikace, nemá smysl“, avšak nesdílí jejich názor, že jediná metoda verifikace je intersubjektivní smyslová. Více tamtéž, 161. Komplexnější epistemologická kritika novopozitivismu viz Novák, Vohánka, Kapitoly z epistemologie, 170-172.

Rudolf Carnap (1891-1971), ve zkratce RC, studoval „matematiku, fyziku a filosofii na univerzitě v Jeně, kde krátce navštěvoval i přednášky“ GF. 1926-1931 „působil na univerzitě ve Vídni“ (1930 se tam stal profesorem); 1931-1935 „působil na německé univerzitě v Praze“; v té době „byl jednou z vůdčích osobností“ Kruhu. „Od 1935 až do své smrti působil na univerzitách v USA“. Zemřel v Los Angeles. Během působení v Kruhu publikoval dvě významné knihy: Logická výstavba světa a Logická syntax jazyka; v první „se snaží logickými prostředky dosáhnout odvěkého cíle empirismu, totiž vyložit veškeré naše poznání jako věc empirie; a to tak, že se snaží ukázat, že každý smysluplný poznatek lze chápat jako logický komplex bezprostředních záznamů našich „prožitků“. V té druhé pak razí revoluční názor, že všechny filosofické problémy, které mají smysl, jsou redukovatelné na problémy „logické syntaxe jazyka“. V USA vydával RC ve spolupráci s Charlesem Morrisem Encyklopedii jednotné vědy, „jeho cílem je vytvořit jakousi obecnou „teorii světa“, která by se neopírala o filosofické spekulace, ale o moderní přírodovědu, a především o logiku.“ Ve svých knihách publikovaných v USA ale svůj předchozí názor revidoval a snažil se vytvářet teorii sémantiky, která je založena na formální logice („ne vše je redukovatelné na syntax“). V tomto ohledu vyvolala velký ohlas jeho kniha Význam a nutnost (1947), v níž přišel s návrhem nahradit fregovské pojmy Sinn a Bedeutung pojmy intenze a extenze (viz 2. tabulka DFIS_9); explikace pojmu intenze umožnila pozdější intenzionální logiku a tzv. sémantiku možných světů.⁵

Co se týká ukázky typického filosofického přístupu RC, již jsme se seznámili s hlavní myšlenkou textu Překonání metafyziky logickou analýzou jazyka (1931), v němž RC **podrobil metafyziku MH ostré kritice**, konkrétně některé výroky MH textu Co je metafyzika? (1929); srov. DFIS_3, 3).

Nyní si velmi stručně řekneme něco o **sémantice** RC. (Za jeho snahou o revizi názoru na sémantiku stojí vliv Tarského formalizace sémantiky; RC v USA ovšem dále trval na tom, že filosofie je „logikou vědy“.) Máme-li podle RC použít logiku jako „nástroj přímé explikace významů, pak nevystačíme s fregovskou „extenzionální“ logikou“, tj. že se soustředíme jen na fregovské Bedeutung a Sinn necháme stranou. Podle RC je to „mnohem spíše právě fregovský smysl [Sinn], co odpovídá intuitivnímu pojmu význam. Podle RC by měla být intenze (na rozdíl od poněkud nejasného fregovského smyslu) „něčím stejně explicitně uchopitelným (a „matematizovatelným“) jako extenze“, tj. fregovské Bedeutung.

Co je tedy intenze a jak ji explikovat? RC udává příklad: Mějme 2 výrazy: „člověk“ a „dvounohý neopeřenec“. Oba v aktuálním světě označují jeden druh individuí, člověka. Neexistuje v něm žádná jiná živá bytost, která by byla neopeřená a současně dvounohá. Oba výrazy referují k individuu jednoho a téhož druhu, přesto však výrazy nejsou synonymní. Liší se tedy v intenzi. Jak to ale explikovat? Uvažujme nějaký možný svět, kde kromě člověka existují jiní dvounozí neopeřenci, třeba hobiti. Podle RC je intenze něco, co bere v úvahu nejen to, co aktuálně je, ale i to, co by mohlo být. Peregrin interpretuje: Oba výrazy mají stejnou extenzi, jestliže to, co označuje jeden z nich, označuje i druhý – a *stejnou intenzi, jestliže to platí nejen pro aktuální svět, ale i pro každý možný svět* (1). Liší se však v intenzi, jestliže existuje možný svět, kdy jeden označuje něco jiného než druhý (2).⁶

	(1) aktuální i každý možný svět		(2) možný svět	
Výraz	„člověk“	„dvounohý neopeřenec“	„člověk“ (a)	„dvounohý neopeřenec“ (b)
Intenze	Stejná	Stejná	Jiná než u (b)	Jiná než u (a)
Extenze	Všichni lidé	Všichni lidé	Všichni lidé	Všichni lidé + všichni hobiti

Kritická poznámka: Jestliže intenze= obsah pojmu, pak se zdá, že i pro (1) není intenze stejná. Jsou snad známky pojmu „člověk“ a „dvounohý neopeřenec“ naprosto identické?

⁵ Peregrin, J., Kapitoly z analytické filosofie, 97-98.

⁶ Více viz tamtéž, 118-122.

Ludwig Wittgenstein (1889-1951), dále „LW“, byl v kontaktu s Kruhem od 1927, od 1922 byl v Kruhu diskutován jeho *Tractatus logico-philosophicus*, dále „Traktát“ (název Traktátu navrhl GM; text vyšel rok předtím pod titulem *Logicko-filosofické pojednání* (1921)). Kromě toho LW za svého života publikoval jen dva kratší texty.⁷ Traktát je první klíčové dílo, druhé, *Filosofická zkoumání*, vyšlo posmrtně 1953 a LW je k vydání určil, jedná se o „nejdůležitější dílo jeho druhého filosofického období, na němž pracoval 1936-1949. Za správce své filosofické pozůstalosti určil v závěti EA, G. H. von Wrighta a R. Rheese.⁸ Představit stručně filosofický život LW není snadné, byl poměrně pestrý a neobvyklý, a navíc je LW považován za jednoho z nejvlivnějších filosofů 20. století. Zde se omezím jen na nástin důležitých událostí, pak naznačím, v čem se LW liší od BR (svého učitele) a RC, a nakonec velmi stručně představím, jak se liší 1. filosofické období od 2., tj. raná filosofie LW od pozdní.

Narodil se ve Vídni jako osmé dítě „v jedné z nejbohatších evropských rodin“. „Dědictví po svých rodičích se ale později vzdal a vždy žil velice skromně. Původně studoval strojírenství a až 1912 odešel (na radu GF, kterého navštívil) do Cambridge, kde absolvoval pět trimestrů u BR. Od 1913 pobývá až do vypuknutí první světové války v horské chatě v Norsku a potom se (k nemalému rozčarování pacifistického aktivisty BR) hlásí jako dobrovolník do rakouské armády.“ Po publikování Traktátu 1922, „a v souladu se závěry, ke kterým [dospěl], končí s filosofií a s akademickou aktivitou. Živí se jako venkovský učitel a zahradník.“ Primární text dává nahlédnout do myšlenek LW okolo 1916, kdy během vojenské služby pracoval na Traktátu.

Mezitím je v Kruhu Traktát diskutován, stal se téměř kultovní knihou. Po kontaktem s členy Kruhu a BR 1929 „nastupuje na univerzitu v Cambridge, kde setrvává prakticky až do své smrti. 1939 se tam stává profesorem (katedru přebírá po GM). V Cambridge se z něj stává jakýsi filosofický guru, soustřeďuje kolem sebe okruh stoupenců, kteří jej pokládají za kultovní osobnost. Jeho vliv se ovšem neomezuje jen na Cambridge – jeho názory se stávají předmětem filosofických diskusí a kontroverzí daleko za jejími hranicemi. Relativně hodně píše, ale s ničím, co vyprodukuje, není natolik spokojen, aby to publikoval; takže písemná podoba jeho učení nabývá tvar až s přičiněním [správců] jeho pozůstalosti.“⁹

BR a RC dospěli k závěru, „že filosofické problémy je třeba řešit prozkoumáváním sémantiky našeho jazyka, konkrétně způsobu, jakým je tento jazyk propojen se světem.“ Každý z nich vytvořil určitý koncept, „v podstatě empiristický (v duchu moderní přírodovědy), do kterého však byla zásadním způsobem vkomponována logika (kterou oba) považovali za klíč k jazyku.“ Zajímavé je, že v době, kdy BR dával za přispění LW dohromady svůj logický atomismus a RC se teprve chystal vytvořit svůj logický empirismus, LW již předložil **v Traktátu hlubší promyšlení logického atomismu i empirismu**. A „někdy odkrýval obtíže, se kterými bylo třeba se vypořádat“ a které BR a RC „většinou unikaly.“

LW se od nich nelišil jen svou „myšlenkovou úporností, ale i svými názory na to, co považoval za cíl filosofování.“ Stejně jako BR a RC se LW domníval, že **tradiční filosofie se pokoušela „mluvit o tom, o čem mluvit nelze“**, „avšak na rozdíl od nich ho to nevedlo k závěru, že jedinými filosoficky relevantními problémy jsou problémy ‚logiky jazyka vědy‘ či problémy ‚analýzy pojmů‘.“ Analýzu pojmů nepovažoval samozřejmě za zbytečnou (proto byl analytický filosof), **nemyslel si ovšem, že by všechny otázky označené novopozitivismem jako nesmyslné skutečně nesmyslné byly**. Myslel si, že jsou pro filosofa klíčové a „skutečný důvod, proč se uchylujeme k ‚analýze pojmů‘, je zápas právě s těmito otázkami.“¹⁰

Někteří interpreti přišli s názorem, že LW šlo už od začátku o něco jiného než GF, BR a RC; že Traktát je „jakýmsi potměšilým pokusem rozvrátit [jejich] snahy ‚zevnitř‘.“ Tento názor by se mohl snad opřít o to, co LW napsal na konci dopisu, který adresoval potencionálnímu vydavateli Traktátu: „...o co v knize jde, je etika.

⁷ Více Coreth, Ehlen, Haeffner, Ricken, F20S, 146. Srov. Barabas, M. Wittgensteinovy Zápisky 1914-1916, in SF20, 83.

⁸ Coreth, Ehlen, Haeffner, Ricken, F20S, 147.

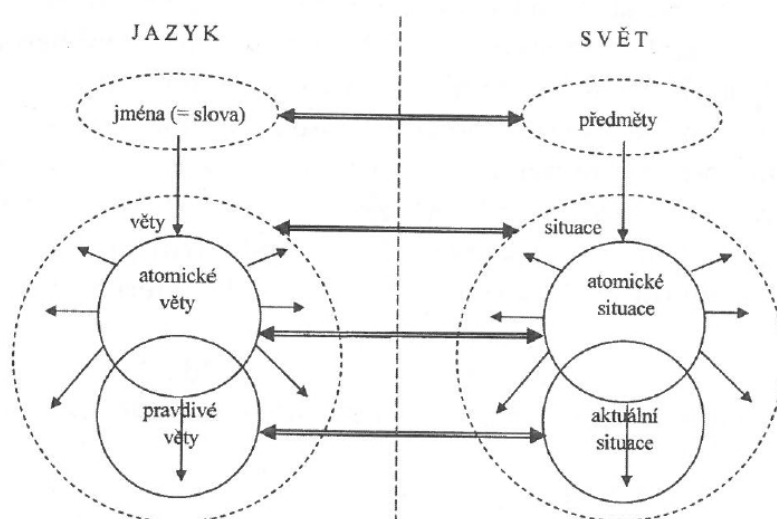
⁹ Peregrin, J., Kapitoly z analytické filosofie, 125; citovaný text jsem mírně upravil.

¹⁰ Traktát, § 6.52: „Cítíme, že i když jsou zodpovězeny všechny možné filosofické otázky, nejsou problémy našeho života ještě vůbec dotčeny. Pak už ovšem právě nezůstává žádná otázka; a právě to je odpověď.“ Citace převzata z tamtéž, 128.

Kdysi jsem chtěl do její předmluvy dát i větu, která tam nyní není, kterou vám však zde napíšu, protože by pro vás mohla být klíčem. Co jsem tenkrát chtěl napsat, bylo tohle: Moje dílo se skládá ze dvou částí: z té, kterou zde předkládám, a ze všeho toho, co jsem *nenapsal*. A je to právě ta druhá část, která je tou důležitou. Protože moje kniha dodává etice meze vytyčené jakoby zevnitř; a já jsem přesvědčen, že tohle je JEDINOU *rigorózní* cestou, jak tyto meze vytyčit. Zkrátka tedy věřím, že tam, kde mnozí jiní dnes jenom *žvaní*, se mně podařilo umístit vše tam, kam to patří, tím, že jsem o tom mlčel.“

Jaroslav Peregrin má za to, že i když filosofické cíle LW nejsou identické s cíli BR či RC, nejedná se o mimoběžnost; LW nebyl „filosofem-vědcem“, **jeho filosofie však není negací analytické filosofie, lze ji porozumět jen v kontextu analytické filosofie.**¹¹

Pro **1. období (Traktát)** je charakteristická tzv. **obrázková teorie vztahu jazyka a světa**, která je „založena na

předpokladu, že každá smysluplná věta představuje nějakou situaci; a každá pravdivá věta představuje aktuální situaci, tj. to, co by BR nazval faktem.“

Máme tedy na jedné straně množinu potenciálních situací s podmnožinou aktuálních situací (SVĚT) a na druhé straně množinu vět s podmnožinou pravdivých vět (JAZYK).

2. období, (Filosofická zkoumání, „FZ“) „do velké míry vyplývá z rozporů, které LW objevil ve své rané obrázkové teorii, a které se mu jevily jako nepřekonatelné.“

Rozpor lze ukázat takto: Uvažme větu „Každá smysluplná věta představuje situaci“. Tato věta „se zdá být sama nepochybně smysluplná, takže by měla představovat situaci. Avšak jakou situaci? Jistě ne jednu z těch situací, o kterých předpokládáme, že jsou na obrázku v korespondenci s větami – protože tato věta je o všech takových situacích. Není tedy tato věta nakonec nesmyslná? Traktátové řešení (které spočívá v tom, že se pro takové věty postulují třetí kategorie, vedle smysluplných a nesmyslných vět) nás uspokojí stěží.“

„Poněkud to připomíná onen problém, se kterým zápasil BR v souvislosti s paradoxy“ (a také „ten, který řešil Alfred Tarski v souvislosti s pojmem pravdivosti).“ Jejich „řešením bylo postulování jisté *hierarchie*, hierarchie pojmů (případně jazyků). LW by v této souvislosti mohl říci: „o všech smysluplných větách nějakého jazyka můžeme smysluplně hovořit jediné v nějakém jiném jazyce, který je „za ním“.

To však udělat nechtěl: jeho totiž zajímal právě onen jazyk, který již nemůžeme „zabalit“ do žádného dalšího jazyka – náš přirozený jazyk, za nímž už není nic než sám svět.“ Podle LW „je zásadní porozumění právě tomu jazyku, v němž jsme – protože je to právě on, skrze který vidíme a chápeme svůj svět. To ho na rozdíl od většiny ostatních představitelů klasické analytické filosofie vedlo k závěru, že filosofie po obratu k jazyku [který započal již GF] stojí před téměř neřešitelným dilematem: měla by pojednávat o jazyce, který však

¹¹ Tamtéž, 123, 124, 128; citovaný text jsem mírně upravil (kurziva jsou původní).

nemůže učinit *předmětem* svého pojednání, protože filosoficky klíčovým zůstává jenom do té doby, do níž je nikoli předmětem, ale *prostředkem* našeho pojednávání.“

LW „řešením je nakonec to, že filosofie nemůže být žádnou *teorií*, která by pojednávala o *něčem* (speciálně o jazyce): ‚Kdyby chtěl člověk ve filosofii formulovat teze, nemohlo by o nich nikdy dojít k diskusi, protože by s nimi všichni souhlasili.‘ (FZ § 128). Filosofie je tedy mnohem spíše *praxí*, konkrétně *terapeutickou* praxí. ‚Filosof se zabývá otázkou‘, píše LW (FZ § 255), ‚jako nemocí‘. A také: ‚Neexistuje jedna metoda filosofie, existují ale metody, takřka různé terapie.‘ (FZ § 133).“ Filosofické problémy pro LW ve 2. období „nejsou problémy podobné vědeckým: ‚Filosofický problém je tvaru: Nevyznám se v tom.‘ (FZ § 123).“

Je zřejmé, že **ačkoli LW začínal (jako BR a RC) „vědeckou filosofií“, v pozdním období „končí někde úplně jinde“**. **Nelze ale tvrdit, „že by ho na konci jeho života s analytickou filosofií nepoutalo zhola nic** – jeho způsob vyjadřování zůstává stále naprosto pregnantní a tam, kde se pouští do argumentace (i když ta má obvykle za cíl nikoli nastolování vlastních tezí, ale zpochybňování tezí, které nastolili jiní, nebo zdánlivých samozřejmostí), v jeho pozdních spisech stále zní uvážlivě racionální tón.“ LW má nicméně „neustále pocit, že jeho osudem jakožto filosofa je snažit se mluvit o tom, o čem ve skutečnosti mluvit nelze.“¹²

Lukáš Novák přesvědčivě ukazuje, že **hlavním kořenem výše naznačených rozporů obrázkové teorie (nejen LW), je reprezentacionismus**: „V realistické koncepci ‚poznávat‘ neznamena vytvářet si věrné obrázky reality (tak jako např. u Leibnize či Wittgensteina), nýbrž uchopovat *realitu samu* takovou, jaká je. Pokud se to daří, je poznání adekvátní, neboli pravdivé.“¹³

¹² Tamtéž, 145-146; citovaný text jsem mírně upravil (kurziva jsou původní).

¹³ Novák, Vohánka, Kapitoly z epistemologie, 68 (kurziva jsou původní). Další kritika LW epistemologie viz tamtéž, 51-52, 74-75.